

Türkiye'deki Ortaöğretim Tarih ve Sosyal Bilimler Ders Kitaplarında Kadın Şahsiyetler

Women Personages in Secondary Education History and Social Science Textbooks in Turkey

Melis Akay Şahin*, Mehmet Açıkalin**

Öne Çıkanlar:

- Ders kitaplarında halen erkek egemen söylem hakimdir.
- Farklı alanlarda öne çıkan pek çok kadın olsa da bunlara ders kitaplarında yer verilmemektedir.
- Ders kitaplarında erkek şahsiyetler, kadınlara oranla çok daha fazla sayıda yer almaktadır.
- Ders kitaplarındaki kadınlar genellikle erkeklere göre ikincil konumlarda gösterilmektedir.

Öz: Bu çalışma, 2021-2022 eğitim-öğretim yılında kullanılan ortaöğretim Tarih ve Sosyal Bilimler ders kitaplarındaki kadın şahsiyetlerin ne şekilde sunulduğunu tespit etmek amacıyla yapılmıştır. Çalışma için on üç ders kitabı incelenmiştir. Bunlardan 9., 10. ve 11. sınıf Tarih ile 12. sınıf Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük adlı kitaplar zorunlu derslere ait kitaplardır. Çağdaş Türk ve Dünya Tarihi, Demokrasi ve İnsan Hakları, Yönetim Bilimi, Uluslararası İlişkiler, Türk Kültür ve Medeniyet Tarihi, İslam Bilim Tarihi, Sanat Tarihi, Türk İslam Sanatı Tarihi ve Müze Eğitimi adlı kitaplar ise seçmeli sosyal bilimler derslerinin kitapları arasındadır. Çalışmada doküman analizi yöntemi kullanılmıştır. Araştırma sonuçlarından bazıları şu şekildedir: Ders kitaplarındaki metinler ve görseller sayısal olarak incelendiğinde, ders kitaplarında yer alan kadın şahsiyetlerin erkek şahsiyetlere oranla oldukça az olduğu tespit edilmiştir. Bu durum tarihte, bilimde, sanatta ve siyasette öne çıkan birçok kadın olmasına rağmen ders kitaplarında kadın şahsiyetlerin yeterince temsil edilmediği kanaatini oluşturmaktadır. Ayrıca ders kitaplarındaki toplumsal roller ve meslekler değerlendirildiğinde, erkek şahsiyetlerin kadın şahsiyetlere kıyasla çok çeşitli toplumsal rollerde ve mesleklerde sunulduğu saptanmıştır. Bununla birlikte ders kitaplarındaki kadın şahsiyetlerin bağımsız ve bireysel kadınlar olarak sunulması yerine genellikle bir erkeğin yakını olarak tanımlandıkları görülmektedir. Sonuç olarak Tarih ve Sosyal Bilimler ders kitaplarında kadın şahsiyetlerin hak ettiği şekilde temsil edilmediği söylenebilir. Bu çalışma ile gelecekteki Tarih ve Sosyal Bilimler ders kitaplarında daha fazla kadın şahsiyete yer verilmesi konusundaki farkındalığın artırılması beklenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kadın Şahsiyetler, Ders Kitapları, Tarih Eğitimi, Toplumsal Roller, Meslekler.

*Doktora Adayı, İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa, Lisansüstü Eğitim Enst., Sosyal Bilimler Eğitimi, mell.1925@hotmail.com, ORCID: 0000-0003-3060-3534.

** Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa, Hasan Ali Yücel Eğitim Fak., acikalın@iuc.edu.tr, ORCID: 0000-0002-9861-5024.

Highlights:

- The male-dominated discourse is still prevalent in the textbooks.
 - Although there are many prominent women in different fields they are not included in the textbooks.
 - There are much more male figures than females in the textbooks.
 - Women in textbooks are often presented in subordinate positions to men.
-

Abstract: This study was conducted to determine how female personages are portrayed in secondary education History and Social Science textbooks used in Turkey during the 2021-2022 school year. Thirteen textbooks were examined for this study. Among these 9th, 10th, and 11th grade History, 12th grade History of Revolution and Kemalism are the textbooks of compulsory courses. Contemporary Turkish and World History, Democracy and Human Rights, Administrative Science, International Relations, History of Turkish Culture and Civilization, History of Islamic Science, History of Art, History of Turkish Islamic Art, and Museum Education are the textbooks of elective courses. Document analysis method was used for the study. Some of the results of this research are as follows: The quantitative analysis of the texts and images in the textbooks revealed that women appear less in the textbooks than men. Therefore, it can be concluded that women are not adequately represented in the textbooks, although there are several women who have made significant impact and contribution in various fields such as art, history, science, and politics. The data analysis also revealed that men are represented in textbooks with a variety of occupations and social roles compared to women. Another interesting finding is that female personalities in textbooks are generally defined in relation to men, rather than being portrayed as independent and individual women. In conclusion, women are not represented in History and Social Science textbooks as they should be. Therefore, the expected outcome of this study is to raise awareness of this issue, which may lead to more female characters being included in textbooks in the future.

Keywords: Female Personages, Textbooks, History Education, Social Roles, Professions.

Summary

The main objective of this article is to investigate and analyze how the female personages are portrayed in secondary education History and some selected Social Science textbooks in Turkey. All compulsory and elective History courses' textbooks at secondary level as well as the ones most relevant courses to History and women studies among elective Social Science courses' textbooks are selected for this study. Therefore, the following research questions generated for this study are as following:

1. How often are male and female personages mentioned in secondary education History and selected Social Science textbooks?
2. What are the occupations and/or social roles of men and women in secondary education History and selected Social Science textbooks?
3. How and in what ways are female characters mentioned in secondary education History and selected Social Science textbooks?

For this study, thirteen textbooks are examined using the research methodology of document analysis. Accordingly, some of the findings of this study are as follows:

- When analyzing all the texts and images in the History and elective Social Science textbooks, it is found that the number of females mentioned in these textbooks is extremely less than the number of males. Overall, 95% of the personas mentioned in these textbooks are male and in some analyzed textbooks there is not even a single female persona. It is noteworthy that neither the textbooks for "History of Islamic Science" nor for "International Relations" contained even a single historical and/or successful woman.
- When evaluating the History and elective Social Science textbooks by occupation and/or social role, we find that female personas (n=28) appear in fewer occupations than male personas (n=114). This clearly shows that male personas are represented in about four times as many fields as female personas.
- There are 132 female personas in the History and elective Social Science textbooks analyzed. Most of these female personas are presented as relatives of important and successful male personas rather than as women in their own right. Furthermore, it is an important to find that the biographies of the female figures are not presented in as much detail in the textbooks as those of the male figures.

It appears that female personages, like every aspect of life, are overshadowed by men and that even the successful and important female personages are not presented as they deserve in the textbooks analyzed. Compared to previous studies in this field, it is safe to say that there has not been much improvement in terms of the frequency of visibility, the diversity of occupations and social roles, and the way female personalities are portrayed in the History and elective Social Science textbooks in Turkey. Based on the findings, a number of suggestions are made in the article for textbook authors, teachers, and educators. Some of these suggestions are as follows:

- Prominent and successful women in various fields such as art, history, science, and business can be included in the textbooks in addition to those already present in the textbooks.
- The information available in the textbooks about the women personalities can be elaborated to highlight their achievements and connect them to contemporary life.
- Students can be assigned to homework and research projects on prominent women personalities. These projects can also be done at the local level so that students can learn about local historical and contemporary women personalities who had an impact on their town or neighborhood.

Giriş

“...Kadın hayali olarak son derece önemlidir; pratikteyse tamamen önemsizdir. Şiir kitaplarında baştan sona yer alır; tarihteyse neredeyse yoktur (Woolf, 2020, s. 53).”

Eğitim kurumları toplumsal cinsiyet rollerinin yaratılmasında ve yeniden üretilmesinde aktif rol oynamaktadır (Adaçay, 2018). Toplumsal cinsiyet rolleri toplumların tanımladığı ve bireylerden beklenen cinsiyetle ilişkili grup beklentisi olarak tanımlanmaktadır (Dökmen, 2019). Toplum tarafından tanımlanan veya beklenen farklılıklar da toplumsal cinsiyete dair eşitsizlikleri beraberinde getirmektedir. Cinsiyete dair bu eşitsizlikler her alanda olduğu gibi eğitim alanında da kendini göstermektedir (Bora, 2012).

Eğitim kurumlarında kullanılan ve temel kaynak olma özelliğini koruyan ders kitapları da çoğu zaman kullanım amaçları ve içerikleri açısından inceleme konusu olmaktadır (Demirel ve Kıroğlu, 2019). İncelenen bu kitaplar, çocukların toplumla bütünleşmesini sağlarken cinsiyet rollerine ilişkin örtük ve açık mesajlar içeren (Tietz, 2007), toplumun inancını, kültürünü, yaşam biçimini, felsefesini, gelenek-göreneklerini açıklayan ve üreten kaynaklardır (Baştürk, 2021). Bu bağlamda ders kitaplarındaki toplumsal cinsiyet veya kadın tarihinin değerlendirilmesi önemlidir.

Bu konuda kadın tarihi üzerine araştırmalar yapan Çakır (1996), tarih yazımında kadınlara yer verilmediğine dikkat çekerek düşüncelerini şu şekilde belirtmektedir:

“Tarih dersiyle ilk kez ortaokulda tanıştığımda onu çok sıkıcı ve gereksiz bulmuştum. Sürekli savaşların anlatıldığı, ezberlenmesi gereken bir sürü tarih ve gereksiz ayrıntı. Tarihe karşı beslediğim bu olumsuz duyguların nedenlerini sonradan düşündüğümde, bu konuda yalnız olmadığımı farkına vardım. Pek çok kadın benimle aynı duyguları paylaşıyordu. Çünkü bize okutulan tarihte biz kadınlar yoktuk... (s. 222)”

Aynı zamanda son birkaç yüzyıla kadar tarih diye kaydedilenlerin çoğu, hükümdarların ve savaşların hikâyesi olarak değerlendirilmektedir. Bu hikâyeler de genellikle erkekleri içerecek şekilde anlatılmaktadır (Wiesner-Hanks, 2020). Tarihteki kadınların skandallar ve entrikaların dışında sessiz bırakıldığı, kadınların rol ve statülerinin her zaman erkekler tarafından belirlendiği (Yaraman, 2001) ifade edilmektedir. Çakır (2011) da kadınların tarihten dışlandığını, uzun yıllar deneyimlerinin küçümsendiğini, kayda dahi alınmadığını belirtmektedir. Oysa, bilim olarak tarih, gerçekleri yansıtan bir ayna olarak nitelendirilmektedir (Metin, 2017).

Öte yandan Duby ve Perrot (2005) eski tarihi metinlerden bu yana kadınlar hakkında bildiklerimizin erkek bakışı ile yazıldığına dikkat çekmektedir. Kadınların faaliyetleri ile ilgili ilk

kayıtların, vak'a-nüvislerin seçme ölçütleriyle şekillendiği belirtilmektedir. Vak'a-nüvislerin yazıları da genellikle kadınların hiçbir rol oynamadığı kamusal alana yoğunlaşmıştır. Bu durum Herodotos'tan Taine'e, Livius'tan bugüne kadar, kamusal alandaki kadınların benzer kalıplarla ifade edildiğini göstermektedir. Filozofların kadınları -nesne olarak- tanımlamaları ve kadınların uygun davranışlarını tasvir etmeleri de (erkekleri memnun etmek, hizmet etmek, teselli etmek vs.) çoğunlukla aynıdır (Duby ve Perrot, 2005; Sissa, 2005). Bununla birlikte tarihsel süreç içerisinde erkeklerle birlikte yer alan kadınların toplumsal değişmeye katkılarının da yıllarca görmezden gelinmesi evrensel bir durumdur. Dünyada olduğu gibi Türk toplumunda da benzer anlayışın hâkim olduğu görülmektedir. Özellikle Türkiye'deki kadınların sosyal, siyasi ve ekonomik olmak üzere kendi hakları uğruna verdikleri savaşlar göz ardı edilmiştir (Yaraman, 2001). Örneğin, uzun yıllar ikinci Meşrutiyet döneminde dergilerde ve derneklerde kadınlara haklarının verilmesi gerektiğini savunan kadınların (Halide Edip Adivar, Fatma Aliye, Mükerrerem Belkıs, Nigâr bint-i Osman, Ulviye Mevlan Civelek vs.) görüşleri (Çakır, 2021; Kurnaz, 1996), Cumhuriyet döneminde Nezihe Muhiddin önderliğinde Türk Kadınlar Birliği partisinin kurulması isteği (Zihnioğlu, 2003) tarih içinde anlatılmamaktadır. Bu nedenle tarihsel açıdan değerlendirildiğinde bugünü anlamak ve yarını yönlendirebilmek adına tarihin ataerkil tabulardan arınması gerekmektedir (Yaraman, 2001).

Yakın zamana kadar, tarihçilerin tümü de erkektir ve bu nedenle de ataerkil bir tarihçilik söz konusudur. Bu durum tarih boyunca kadınlara karşı bir ayrımcılık olduğunu da gözler önüne sermektedir (Berktaş, 2018). Tarihi her zaman inşa olarak değerlendiren Karaböcek (2021) de her çağda, hükmedenlerin inşa ettiği bir tarih olduğunu savunmaktadır. Ona göre evrensel tarihin tarihsel öznesi burjuva, beyaz ve erkektir. Yazılı kültürde yerini geç alan kadınlarda çoğu zaman erkeklerin kalemle ve erkek bakış açısıyla tarihte yerlerini alabilmiştir (Köse, 2015). Bunu doğrular nitelikte Virginia Woolf (2020) *Kendine Ait Bir Oda* [*A Room of One's Own*] adlı kitabında 19. yüzyıla kadar eserlerde kadınlara ve kadınlara ait bilgilere yer verilmediğine, kadınların seslerini duyurabilmek için dahi (Currer Bell, George Eliot, George Sand vs.) erkek ismi kullanarak yazılarını yayımladığına dikkat çekmektedir. *Kendine Ait Bir Oda* kitabının sonunda ise kadın-erkek arasındaki eşitsizliklerin eşit koşullarda eğitim alınmasıyla sağlanacağını vurgulamaktadır.

Dünyada olduğu gibi Türk toplumunda da durum benzerdir. Tarih yazımından tüm eğitim kademelerine ve hatta ders kitaplarına kadar kadınların aleyhinde (kadınların yeterince temsil edilmediği, geleneksel rollerde öne çıkarıldığı, kendi özgün kimliklerinden çok ikincil konumlarda yer verildiği, mesleki rollerde erkeklere göre düşük statülerde yer aldığı) bir durum olduğu görülmektedir (Can, 2009; Esen ve Bağlı, 2002; Sönmez ve Dikmenli, 2021; Uğur Tanrıöver,

2003). Bu noktadan hareketle bu çalışma, güncel -2021-2022- ortaöğretim Tarih ve Sosyal Bilimler ders kitaplarındaki kadın şahsiyetlerin ne şekilde sunulduğunu tespit etmek ve geçmişten günümüze olan değişimi görmek amacıyla yapılmıştır. Öncesinde ise Cumhuriyet'in kuruluşundan günümüze kadar ders kitaplarında kadınların nasıl yer aldığını incelemek uygun olacaktır.

Cumhuriyet'in Kuruluşundan Günümüze Kadar Ders Kitaplarında Yer Alan Kadınlar

Eğitimde önemli bir yeri olan ders kitaplarında toplumsal cinsiyet ve kadın şahsiyetler ile ilgili literatür incelendiğinde pek çok araştırma yapıldığı görülmektedir. Toplumsal cinsiyet açısından değerlendirildiğinde ders kitaplarında geçmişten günümüze kadar pek bir değişim olmadığı söylenebilir. Genel olarak kadın temsillerin geleneksel rollerde kaldığına ve kalıp yargılar içinde sınırlandırıldığına (Esen ve Bağlı, 2002), erkeğin etken, kadının edilgen olarak yer aldığına (Gümüsoğlu, 2008), metin ve görsellerde kadınlara, erkeklere kıyasla daha az yer verildiğine, kadının çoğunlukla anne rolünde ve ev içi rollerde, erkeğin ise mesleki rollerde gösterildiğine (Kulahçı, 1989; Dökmen, 1995; Altan Arslan, 2000) dikkat çekilmektedir.

Cumhuriyet'ten önceki yıllarda okutulan ders kitaplarının genellikle erkekler tarafından yazıldığı ve kadınların fiziksel ve zihinsel olarak zayıf, korunmaya muhtaç olarak gösterildiği belirtilmektedir (Doğan, 1994). Cumhuriyet dönemi ile birlikte ders kitaplarında kadınların konumu yükselse de daha sonra bu tutumun değiştiği, özellikle 1945 sonrasında ders kitaplarındaki kadın temsillerinde kadının asıl görevinin evi ve ailesi olarak yansıtıldığı dile getirilmektedir (Helvacıoğlu Gümüsoğlu, 1994). Daha sonraki yıllarda ders kitaplarında kadınlar kamusal alana açılrsa da (Güneş, 2008) "ailenin reisi erkektir" anlayışını yansıtan ifadelerin devam ettiği ifade edilmektedir (Tezer Asan, 2010).

Bu durumda ders kitaplarındaki toplumsal cinsiyet eşitsizliği konusundaki eğilimin -genel olarak- değişmeden devam ettiği söylenebilir. Okullarda okutulan ders kitaplarındaki görsellerde cinsiyet ayrımcılığının olduğu (Özkan, 2013), kadın ve erkeğe sunulan toplumsal cinsiyet rollerinin geleneksel anlayış içinde kaldığı (Doğanay ve Çopur, 2021; Kırbaşoğlu Kılıç ve Eyüp, 2011; Yıldız, 2013) vurgulanmaktadır. Bunların yanında ders kitaplarında toplumsal cinsiyet konusunda ilerleme olarak kadının ev dışı rollerde yer alması, ailede iş bölümü yapılması ve örnek teşkil edecek birkaç rol modelin yer alması olumlu görülürken çalışma yaşamı ve anne-baba rollerinde hala sorunlar olduğu belirtilmektedir. Birtakım ilerlemelere rağmen bazı ders kitaplarında cinsiyetçi söylemlerin olduğu, ataerkil aile yapısına vurgu yapıldığı ve kadını belli rollerle sınırlayan örneklerin bulunduğu öne çıkmaktadır (Çayır ve Alan, 2012).

Millî Eğitim Bakanlığı'nın öğretim programlarındaki değişimin ardından 2018-2019 eğitim-öğretim yılı itibarıyla ders kitaplarının tamamına yakınının yenilendiği görülmektedir. Bu nedenle, Aratemur Çimen ve Bayhan (2019) çalışmasında öğretim programlarındaki değişimden önce ve sonra yayımlanan ders kitapları arasındaki farkları toplumsal cinsiyet açısından analiz etmiştir. Analizlerinin sonucuna göre, cinsiyetçi bakış açısı ve erkek şahsiyet kullanımını metin ve görsellerde artmıştır. Genel olarak ders kitaplarında toplumsal cinsiyet konusunda bazı sorunların devam ettiği görülmüştür. Bu sorunlardan bazıları kadının erkeğe oranla görünürlüğü ve çalışma yaşamındaki mesleki rolleri konusundaki eşitsizliklerdir (Akay Şahin ve Açıklan, 2021).

Toplumsal cinsiyet eşitsizliği konusundaki bu durum, ders kitaplarında yer alan kadın ve erkek şahsiyetlerin ne şekilde kullanıldıklarına da yansımaktadır. İlköğretimden ortaöğretime kadar eğitim-öğretim sürecinin her aşamasında kadın-erkek şahsiyetlerin sunumunda da eşitsizliklerin yaygın olduğu söylenebilir. Dökmen (1995) ilköğretim ders kitaplarında genellikle kahramanı erkek olan öykülerin kullanıldığına ve kadınların bu bakımdan göz ardı edildiğine dikkat çekmektedir. Bu durum ders kitaplarının kadınları, çocuklara model olarak göstermekten uzak durduğu izlenimi doğurmaktadır.

Diğer yandan Sosyal Bilimler ders kitaplarında Türk kadınlarına ait eşya, tarihi belge, gazete haberi, biyografi, okuma parçası ve anılara yeterince yer verilmediği vurgusu yapılmaktadır. Ayrıca siyasi, sosyal ve ekonomik alanda öne çıkan kadın şahsiyetlerin yok denecek kadar az olduğu ifade edilmektedir (Zor, 2008). Örneğin, 2007-2008 eğitim-öğretim yılında ilk ve ortaöğretimde okutulan ders kitapları içerisinde kadın bestekar, bilgin ve yazara rastlanmadığı sonucuna ulaşılmaktadır (Güvenli ve Uğur Tanrıöver, 2009). Bununla birlikte Fen ve Teknoloji ders kitaplarında kadın bilim insanlarına (Şimşek Laçın, 2011), Matematik öğretim programı ve ders kitaplarında kadın matematikçilere (Yıldız, Göl, ve Hacısalihoğlu Karadeniz, 2016; Yıldız, Hacısalihoğlu Karadeniz, ve Göl, 2015) yer verilmediği ortaya konmuştur. Bu durumu Küçükler Kuşçu (2014), tarihte öne çıkan kadın şahsiyet olmayışından değil, kadın şahsiyetlere yeterince ve hak ettikleri şekilde yer verilmemesinden kaynaklandığını öne sürmektedir.

Bunun en güzel örneği olarak Tarih ders kitaplarında da öne çıkan kadın şahsiyetlerin kendi özgün kimliklerinden çok bir erkeğin “eşi, kızı, annesi” şeklinde yer almaları olarak gösterilebilir. Can'a (2009) göre Osmanlı döneminde yer alan kadınlar, iktidar ve yönetimde etkili olma anlamında sorun olarak görülmüş ve sarayda yetkilerini kullanan kadınlar, “umur-ı mülke ve saltanata” karışan olarak değerlendirilmiştir. Aynı şekilde Selçuklu döneminde Terken Hatun siyasi, askeri ve sosyal alanlarda aktif rol oynasa da ders kitaplarında yalnızca taht mücadelesine katılması ile yer aldığı belirtilmektedir (Can, 2009). Bununla birlikte Köse (2011) çalışmasında,

2009-2010 eğitim-öğretim yılında okutulan Tarih ders kitaplarında kadın şahsiyetlere yüklenen imajların yetersiz olduğuna dikkat çekmektedir. Oysa öne çıkan kadın şahsiyetler günümüz kadın imajının biçimlendirilmesinde etkili olmakta ve bu amaçla bugünün kadın imajı inşası için tarihten faydalanılması gerekmektedir (Aktaş ve Özmen, 2014).

Ders kitaplarında kadın şahsiyetlere yüklenen imajlar yetersiz olmasına rağmen kadın şahsiyetlerin belirli alanlarda ön plana çıktıkları göze çarpmaktadır. Örneğin, Hayat Bilgisi, Türkçe, Sosyal Bilgiler ve Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük ders kitapları incelendiğinde kadın şahsiyetlerin sanat, spor, bilim, yönetim ve savaş gibi alanlarda isimlerinin geçtiği tespit edilmiştir. Ancak yer alan kadın şahsiyetlerin çoğunlukla yalnızca isim olarak geçtiği, görsellerinin de oldukça az sayıda olduğu sonucuna varılmıştır. Aynı zamanda tarihi şahsiyetlerin hepsinin de erkek olarak verilmesi dikkat çekicidir (Karakuş ve Çoksever, 2019; Özmeriç Taştekin, 2019). Diğer yandan Osmanoğlu ve Cantemür (2020) günümüzde hala okutulmakta olan Sosyal Bilgiler ders kitaplarındaki kadın ve erkek şahsiyetleri sayısal olarak değerlendirdiğinde, yalnızca %10,3'ünün kadın şahsiyetler olduğunu belirtmektedir.

Genel olarak Tarih ders kitapları, kadınların ve erkeklerin toplumsal ve tarihsel rollerini anlamaya katkıda bulunacak metinler içermektedir (Chiponda ve Wassermann, 2011). Buna karşın Tarih ders kitaplarının kadının görünmezliğine katkı sağlayacak içerikte olduğu (Dilek, 2012), kadınların tarih öğretiminde yeterince temsil edilmediği ve ağırlıklı olarak erkek egemen bir anlayışla hazırlandığı (Bourdillion, 1996) dile getirilmektedir. Demircioğlu (2014) da Tarih ders kitaplarındaki toplumsal cinsiyet temsilleriyle ilgili olarak tarih öğretmenlerinin görüşlerini ortaya koymuştur. Buna göre, Tarih öğretmenlerinin çoğu Tarih ders kitaplarını kadınların aleyhine ve erkeklerin lehine bir temsil olduğu görüşüne sahiptir. Bu nedenle Tarih ders kitapları “erkeklerin tarihi” olarak değerlendirilebilir (Dere ve Ülker, 2022).

Sonuç olarak ders kitaplarında kadın temsillerinin ve kadın şahsiyetlerinin erkeklere göre her alanda geri planda kaldığı göze çarpmaktadır. Buradan hareketle çalışmanın amacı, 2021-2022 eğitim-öğretim yılında kullanılan ortaöğretim Tarih ve Sosyal Bilimler ders kitaplarındaki kadın şahsiyetlerin ne şekilde sunulduğunu tespit etmektir. Bu amaçla on üç ders kitabı incelenmiştir. Bu ders kitapları ortaöğretimde okutulan zorunlu ve seçmeli ders kitaplarından oluşmaktadır. Bunlardan *9. sınıf Tarih*, *10. sınıf Tarih*, *11. sınıf Tarih* ve *12. sınıf Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük* ders kitapları zorunlu derslerdir. *Çağdaş Türk ve Dünya Tarihi*, *Demokrasi ve İnsan Hakları*, *Yönetim Bilimi*, *Uluslararası İlişkiler*, *Türk Kültür ve Medeniyet Tarihi*, *İslam Bilim Tarihi*, *Sanat Tarihi*, *Türk İslam Sanatı Tarihi* ve *Müze Eğitimi* ise seçmeli derslerdir. Bu seçmeli ders kitaplarından bir kısmı tarih konuları ile ilişkili olduğu için; bir kısmı da kadın hakları

ve çalışmaları ile ilgili konularının bu kitaplarda yer alma olasılığı dikkate alınarak seçilmiştir. İncelenen ders kitapları doğrultusunda aşağıdaki sorulara yanıt aranmıştır;

1. Ortaöğretim Tarih ve seçilen bazı Sosyal Bilimler ders kitaplarında kadın ve erkek şahsiyetlerden ne sıklıkla bahsedilmektedir?
2. Ortaöğretim Tarih ve seçilen bazı Sosyal Bilimler ders kitaplarında kadın ve erkek şahsiyetlerin toplumsal rolleri ve/veya meslekleri nelerdir?
3. Ortaöğretim Tarih ve seçilen bazı Sosyal Bilimler ders kitaplarında kadın şahsiyetlerden nasıl ve ne şekilde bahsedilmektedir?

Yöntem

Bu çalışma nitel araştırma yöntemlerinden doküman analizi kullanılarak yapılmıştır. Doküman analizi, belgelerin gözden geçirilmesi veya değerlendirilmesi (Bowen, 2009) ve yazılı materyallerin analizi (Yıldırım ve Şimşek, 2021) olarak tanımlanabilir. Araştırmada belgeler ve yazılı materyaller olarak ders kitapları ele alınmaktadır. Bu doğrultuda araştırma kapsamını 2021-2022 eğitim-öğretim yılında ortaöğretimde kullanılan Tarih ve Sosyal Bilimler alanlarındaki on üç ders kitabı oluşturmaktadır (bkz. Ek.1). Bu ders kitapları için öncelikle Talim ve Terbiye Kurulu'nun resmî sitesinden 2018 yılına ait ortaöğretim kurumları haftalık ders çizelgesi incelenmiştir. Zorunlu dersler olarak Tarih dersleri ve Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük dersi, seçmeli dersler olarak tarihle ilişkili ve kadın hakları konusunun olabileceği dersler seçilmiştir. Daha sonra derslere ait ders kitapları, internet üzerinden bilgisayar ortamına indirilmiştir. Bilgisayar ortamındaki ders kitapları araştırma sorularına yanıt verecek şekilde tekrar tekrar okunmuştur. Bu okumalar sonucunda ortaöğretim Tarih ve Sosyal Bilimler ders kitaplarında kadın-erkek şahsiyetlerin kullanılma sıklığı, kadın-erkek şahsiyetlerin toplumsal rolleri ve/veya mesleklerinin neler olduğu, kadın şahsiyetlere nasıl ve ne şekilde yer verildiği ayrıntılı olarak incelenerek ortaya konmuştur. İncelenen ders kitaplarında kadın-erkek şahsiyetlerin kullanılma sıklığını belirlemek için tüm ders kitaplarındaki şahsiyetler, kadın ve erkek şahsiyetler olarak ayrı ayrı sayısal olarak tespit edilmiş ve tablolaştırılmıştır. Ardından tespit edilen kadın-erkek şahsiyetlerin toplumsal rolleri ve/veya mesleklerinin neler olduğu saptanarak ayrı bir tablo haline getirilmiştir. Bu tablodaki toplumsal roller ve/veya meslekler üzerinde pek çok kez düzenlemeler yapılmıştır. Düzenlemeler, meslek gruplarının daha iyi anlaşılması için gerçekleşmiştir. Son olarak ders kitaplarında yer alan kadın şahsiyetler belirlenmiş ve tablo üzerinde gösterilmiştir. Tablo üzerinde kadın şahsiyetlerin ders kitaplarında yer alma sıklığı ve görsellerinin yer alıp almadığı konusunda bilgilere yer verilmiştir. Bununla birlikte kadın şahsiyetlere nasıl ve ne şekilde yer verildiği açıklanmıştır. Çalışmada insan katılımcı bulunmadığı için etik kurul onayı gerekli değildir.

Bulgular

Araştırma sorularına uygun olarak araştırma bulguları üç başlık altında değerlendirilecektir. Ortaöğretim Tarih ve Sosyal Bilimler ders kitaplarında şahsiyetlerin nasıl sunulduğuna ilişkin başlıklar şunlardır: Ders kitaplarındaki metinlerde-görsellerde yer alan kadın ve erkek şahsiyetlerin sayısı, ders kitaplarındaki metinlerde-görsellerde yer alan kadın ve erkek şahsiyetlerin toplumsal rolleri ve/veya meslekleri, ders kitaplarındaki kadın şahsiyetlerin yeri.

Ders Kitaplarındaki Metinlerde-Görsellerde Yer Alan Kadın ve Erkek Şahsiyetlerin Sayısı

İncelenen on üç ders kitabında toplam 2.774 şahsiyet bulunmaktadır. Genel olarak bunların 149'u (yaklaşık %5) kadın, 2.625'i (yaklaşık %95) ise erkek şahsiyetlerden oluşmaktadır. Ders kitaplarındaki toplam 505 görselde bulunanların sadece 30'u (yaklaşık %6) kadın, 475'i ise erkek (yaklaşık %94) şahsiyetlerdir. Bu araştırmada yer alan her ders kitabı için metin ve görsellerde adı geçen kadın ve erkek şahsiyetlerin sayısı ayrı ayrı belirtilerek tablo haline getirilmiştir (bkz. Tablo 1).

Tablo 1.

Ortaöğretim Tarih ve Sosyal Bilimler Ders Kitaplarında Kadın ve Erkek Şahsiyetlerin Sayısı (9-12. Sınıf)

Ders Kitapları	Kadın Şahsiyetler		Erkek Şahsiyetler	
	Metin	Görsel	Metin	Görsel
9. Sınıf Tarih	7	1	226	28
10. Sınıf Tarih	6	1	269	42
11. Sınıf Tarih	3	2	207	60
12. Sınıf T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük	30	12	293	97
Çağdaş Türk ve Dünya Tarihi	24	2	340	72
Demokrasi ve İnsan Hakları	3	1	38	11
İslam Bilim Tarihi	0	0	226	35
Müze Eğitimi	3	0	47	7
Sanat Tarihi	23	7	322	50
Türk İslam Sanat Tarihi	27	1	296	8
Türk Kültür ve Medeniyet Tarihi	22	2	245	34
Uluslararası İlişkiler	0	0	54	21
Yönetim Bilimi	1	1	62	10
Toplam	149 (%5)	30 (%6)	2.625(%95)	475 (%94)

Tablo 1'de Ortaöğretim Tarih ve Sosyal Bilimler ders kitaplarında kadın ve erkek şahsiyetler sayısal olarak belirtilmektedir. Buna göre tüm ders kitaplarındaki metinler ve görseller incelendiğinde, kadın şahsiyetlerin erkek şahsiyetlere oranla oldukça az yer verildiği tespit edilmiştir. Özellikle *İslam Bilim Tarihi* ve *Uluslararası İlişkiler* ders kitaplarında hiçbir kadın şahsiyete rastlanmamıştır.

Ders Kitaplarındaki Metinlerde-Görsellerde Yer Alan Kadın ve Erkek Şahsiyetlerin Toplumsal Roller ve/veya Meslekleri

Ortaöğretim Tarih ve Sosyal Bilimler ders kitaplarındaki kadın ve erkek şahsiyetlerin toplumsal rolleri ve/veya meslekleri açısından değerlendirildiğinde, erkek şahsiyetlerin (n=114) kadın şahsiyetlerden (n=28) daha çeşitli toplumsal rollerde ve/veya meslek gruplarında gösterildiği saptanmıştır. Buna göre erkek şahsiyetler, kadın şahsiyetlerden yaklaşık dört kat daha fazla alanda gösterilmektedir.

İncelenen ders kitaplarında yer alan kadın (bkz. Tablo 2) ve erkek (bkz. Tablo 3) şahsiyetlerin toplumsal rolleri ve/veya meslekleri aşağıdaki tablolarda sunulmaktadır:

Tablo 2.

Ortaöğretim Tarih ve Sosyal Bilimler Ders Kitaplarında Kadın Şahsiyetlerin Toplumsal Roller-Meslekleri

Arkeolog	Milletvekili
Başbakan	Millî Mücadele kahramanı
Cemiyet-dernek kurucusu	Ressam
Çariçe	Sağlık hizmetleri koordinatörü
Diplomat	Sinema oyuncusu
Haber spikeri	Siyaset bilimci
Hastane kurucusu	Sosyal antropolog
Hatun	Söz yazarı (bestekar)
Hemşire	Sultan
Heykeltıraş	Şair
İmparatoriçe	Şarkıcı (müzisyen)
Gazeteci	Tanrıça
Kraliçe	Vali
Kuaför	Yazar

Tablo 3.

Ortaöğretim Tarih ve Sosyal Bilimler Ders Kitaplarında Erkek Şahsiyetlerin Toplumsal Rollerini-Meslekleri

AFAD il müdürü	Felsefeci	Nakkaş
Arkeolog	Fizikçi	Öğrenci
Asker (albay, amiral, general, kolağası, komutan, orgeneral, subay)	Fotoğrafçı	Öğretmen (eğitmen, baş müderris, müderris, lala)
Astronot (gökbilimci, astronom)	Gazeteci	Padişah
Avukat	Gözlemevi kurucusu	Papa
Bağımsızlık hareketi lideri	Güreşçi	Papaz
Bankacı	Hakan	Patrik
Başbakan	Halife	Peygamber
Başkonsolos	Halk ozanı	Pilot
Başsavcı	Halterci	Piskopos
Bilim insanı (akademisyen, bilgin, düşünür, filozof, mucit)	Harbiye nazırı	Psikolog
Bilgisayar programcısı	Hattat	Propaganda bakanı
Birleşmiş Milletler genel sekreteri	Hekim (doktor)	Radyo müdürü
Biyolog	Heykeltıraş	Rahip
Boksör	Hükümdar	Ressam
Büyükelçi	İl sağlık müdürü	Sadrazam
Casus	İmam	Sanat eleştirmeni
Cemiyet-dernek kurucusu	İmparator	Sanat tarihçisi
CEO	İnsan hakları savunucusu	Sanatçı
Coğrafyacı	İnşaat ustası	Sinema oyuncusu
Cumhurbaşkanı	İş insanı (girişimci)	Siyaset bilimci
Çar	Kadı	Sosyolog
Denizci	Kâşif (gezgin, seyyah)	Söz yazarı (bestekar)
Dernek başkanı	Kimyager	Sultan
Devlet başkanı	Koleksiyoncu (antikacı)	Şair
Devlet kurucusu	Koro şefi	Şarkıcı (müziyen)
Dışişleri bakanı	Kozmonot	Şeyhülislam
Dışişleri bakan yardımcısı	Kral	Talim ve Terbiye Kurulu başkanı
Diplomat	Kral naibi	Tanrı
Doğa tarihçisi	Matbaacı	Tarım bakanı
Dünya bankası başkan yardımcısı	Matematikçi	Tarihçi
Eğitim bakanı	Milli Mücadele kahramanı	Tarikat kurucusu
Elçi (sefir)	Milli savunma bakanı	Tercüman
Eleştirmen	Mimar	Vali
Emniyet müdürü	Molla	Veteriner (bakteriyolog)
	Muhabir	Vezir
	Muhtar	Yazar
	Mühendis (yüksek mühendis)	Yönetmen
	Müze müdürü	
	Müzehhep	

Tablo 2 ve 3'te her iki cinsiyetin de devlet yöneticisi olarak yer aldıkları görülmektedir. Erkek şahsiyetler başbakan, cumhurbaşkanı, çar, devlet başkanı, hakan, hükümdar, imparator, kral, padişah ve sultan olarak yer alırken kadın şahsiyetler başbakan, çariçe, hatun, imparatoriçe, kraliçe ve sultan olarak yer almıştır. Fakat devlet yöneticisi de olsa kadın şahsiyetler çoğu zaman ikincil konumda kalmıştır. Ders kitaplarında bir kral veya padişah hakkında oldukça fazla bilgi verilirken kadın şahsiyetler yeterince tanıtılmamıştır. Örneğin, *9. sınıf Tarih* ders kitabında Çin İmparatoriçesi görseline (s. 121) yer verilmesine rağmen kim olduğu açıklanmamıştır. Ya da *11. sınıf Tarih* ders kitabında "1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı" başlığı altında Rus Çariçesi II. Katerina ve görseline yer verilmiştir. Ancak saldırgan ve yayılmacı politikası olduğu dışında kendisi tanıtılmamıştır (s. 41).

Seçmeli *İslam Bilim Tarihi* ders kitabında da erkek şahsiyetlerde bilim insanı olarak akademisyen, bilgin, düşünür, filozof ve mucit olarak pek çok örnek verilirken kadın şahsiyetlerde bilim insanına yer verilmediği görülmüştür. Bunun yanında tablo 2 ve 3'te görüldüğü üzere erkek şahsiyetler farklı alanlarda (arkeolog, astronom, astronot, biyolog, coğrafyacı, doğa tarihçisi, felsefeci, fizikçi, kimyager, matematikçi, psikolog, sanat tarihçisi, siyaset bilimci, sosyolog, tarihçi) temsil edilirken kadın şahsiyetler (arkeolog, siyaset bilimci, sosyal antropolog) erkeklere oranla oldukça az alanda yer almıştır. Bununla birlikte siyaset alanında bir milletvekili kadın şahsiyete yer verilirken erkek şahsiyetler milletvekili olmanın yanında bakan (dışişleri bakanı, eğitim bakanı, milli savunma bakanı, propaganda bakanı, tarım bakanı) olarak da temsil edilmektedir. Bu durum cinsiyetler arasında mesleki statü konusunda farklılıklar olduğunu gözler önüne sermektedir.

Mesleki statü konusundaki farklılıkların yanı sıra ders kitaplarında meslekleri ile öne çıkan kadın şahsiyetlerin sunumunda da eksiklikler görülmektedir. Bazı kadın şahsiyetler hakkında yalnızca bilgi verilirken, bazılarının yalnızca görseline yer verilmiştir. Örneğin;

Milletvekili: Meliha Ulaş

Seçmeli *Türk Kültür ve Medeniyet Tarihi* ders kitabında “I ve II. Meclisin Milletvekili Yapısı” başlığı altında birinci ve ikinci Meclis hakkında bilgiler verilmiştir. Bu bilgiler arasında “Cumhuriyet’in ilk yıllarında henüz seçme ve seçilme hakkı olmayan kadınlar, I. ve II. Meclis’te yer alamamıştır. Ancak 1934’te çıkarılan bir kanunla kadınlara da (Görsel) seçme ve seçilme hakkı tanınmış, böylece halkın iradesinin meclise tam olarak yansımaları sağlanmıştır (s. 57)” şeklinde bir paragraf yer almaktadır. Buradaki görselde ise ilk kadın milletvekillerinden yalnızca Meliha Ulaş (1901-1942) yer almaktadır. Meliha Ulaş hakkında bilgi verilmemiştir.

Kuaför: Canan Akın

Seçmeli *Demokrasi ve İnsan Hakları* ders kitabındaki bir etkinlikte bilinçli tüketici ödülü alan kuaför Canan Akın örneği verilmiştir. “Hakkını Aradı, ‘Bilinçli Tüketici’ Ödülünü Kazandı (s. 22)” başlıklı metinde bilinçli tüketici ödülünü nasıl aldığına dair bilgilere yer verilmiştir. Etkinlikte bir tüketici olarak Canan Akın’ın yaşadığı süreci öğrencilerden değerlendirilmesi istenmiştir. Görsel kullanılmamıştır.

Ressam: Mihri Müşfik

Seçmeli *Türk İslam Sanatı Tarihi* ders kitabında Mihri Müşfik’in (1886-1954) hayatı ve çalışmaları hakkında bilgi verildiği görülmektedir. Ayrıca yaptığı Atatürk portresi ve Letta Asım

Baloya Giderken (s. 178) adlı eserlerinin görselleri kullanılmıştır. Fakat kendi görseline yer verilmemiştir.

Araştırmanın bir diğer bulgusu ortaöğretim Tarih ve Sosyal Bilimler ders kitaplarında kadın şahsiyetlerin kendi özgün kimliklerinden çok bir erkeğin “annesi, eşi, kızı, kız kardeşi” şeklinde tanıtılmasıdır. Bu kadın şahsiyetlerin isimlerinin dahi kullanılmadığı görülmektedir. Örneğin, *10. sınıf Tarih* ders kitabında “Çaka Bey’in kızı” (s. 21), seçmeli *Türk İslam Sanat Tarihi* ders kitabında “Necmeddin Alp’in eşi” (s. 95), seçmeli *Türk Kültür ve Medeniyet Tarihi* ders kitabında “Mete Han’ın eşi” (s. 73) şeklinde ifadeler yer almaktadır.

İlk Türk devletlerindeki kadınlara her zaman önem verildiği belirtilmektedir. Buna örnek olarak seçmeli *Türk Kültür ve Medeniyet Tarihi* ders kitabında “Türk Toplum Yapısında Kadının Üstlendiği Roller” başlığı altında kadının devlet konusundaki rolü anlatılmaktadır. Ancak kadın şahsiyetin ismine dahi yer verilmeden şu şekilde aktarılmaktadır:

“Hun İmparatoru Mete Han’ın eşinin, Çin devleti ile yapılan anlaşmada devlet adına imza atması ve Mete Han’ın Çin ordusunu kuşatmış olmasına rağmen eşinin telkinleriyle kuşatmayı kaldırması, ilk Türk devletlerinde kadının rolünü ifade etmesi açısından önemlidir (s. 73).”

Metinden de anlaşılacağı üzere ders kitabında, kadınların ülke yönetiminde de yer aldığı vurgulanmak istense de anlaşma veya kuşatmanın detayı anlatılmamaktadır. Ayrıca Mete Han ismi, metin içerisinde iki kez geçmesine rağmen kadının ismi yoktur. Bu da ders kitaplarında kadınlara önem verilmediğinin açık bir göstergesidir. Tarih ve ders kitabı yazım tekniği bakımından iki ülke arasında yapılan bir antlaşmaya imza atan kişilerin adlarının belirtilmesi gerekirdi. İlk Türk devletlerinde kadının rolüne ve gücüne vurgu yapmak amacıyla yazılan bu metin, ilgili kadın şahsiyetlerin adlarını belirtmeyerek onların önemli tarihsel figürler olarak ortaya çıkmalarına engel oluşturmaktadır.

Ders Kitaplarında Kadın Şahsiyetlerin Yeri

Ortaöğretim Tarih ve Sosyal Bilimler ders kitaplarında yer alan kadın şahsiyetlerin tekrar sıklığı da dikkate alındığında 149 kadın şahsiyet bulunduğu görülmektedir. Ancak isim olarak tek tek incelediğimizde toplamda 132 kadın şahsiyet bulunmaktadır. Bunların 16’sı birden fazla (iki veya üç) ders kitabında tekrar edilen şahsiyetlerden oluşmaktadır (bkz. Tablo 4). Örneğin, Bezmi Âlem Valide Sultan, seçmeli *Türk İslam Sanat Tarihi* (s. 165) ve seçmeli *Türk Kültür ve Medeniyet Tarihi* (s. 86) ders kitaplarında; Hürrem Sultan, *10. sınıf Tarih* (s. 174) ve seçmeli *Sanat Tarihi* (s. 200) ders kitaplarında; II. Katerina, *11. sınıf Tarih* (s. 41) ve seçmeli *Müze Eğitimi* (s. 49) ders kitaplarında yer aldığı için iki kez sayılmaktadır.

Tablo 4.

Ortaöğretim Tarih ve Sosyal Bilimler Ders Kitaplarındaki Kadın Şahsiyetler

Kadın Şahsiyetler		
Adalet Ağaoğlu (1)	Hız. Ayşe (1)	Neriman Köksal (1)
Ana Tanrıça (1) *	Hız. Fatma (1)	Neyyire Neyir (1)
Arıkan (1)	Ilduz Hatun (1)	Nigâr Gülsün Karamustafa (1)
Artemis (1) *	Isabella (2)	Nike (1) *
Athena (1)	İlbiçe Hatun (1)	Nil Yalter (1)
Ayşe Bibi (2)	Janis Joplin (1)	Nilüfer (1)
Balacı Hatun (2)	Joan Baez (1)	Nilüfer Hatun (1)
Banu Begüm (1)	Kara Fatma (1) *	Nur Batur (1)
Bedia Muvahhit (1)	II. Katerina (2) *	Nur Koçak (1)
Behice Boran (1)	Kaya Sultan (1)	Nuran Devres (1) *
Belgin Doruk (1)	Kılavuz Hatice (1)	Pertevniyal Valide Sultan (1)
Betty Friedan (1)	Kibebe (1) *	Rosa Parks (1)
Beyonce (1)	Kim Eunja (1)	Saba Mahmood (1) *
Bezmi Âlem Valide Sultan (2)	Lady Gaga (1)	Sabiha Bengütaş (1)
Bridget Riley (1)	Lady Montagu (2)	Sadberk Hanım (1)
Cahide Mihçioğlu (1) *	Lale Aytaman (1)	Saliha Sultan (1)
Canan Akın (1)	Latife Hanım (1) *	Sedef Gali (1)
Cemile Buhayra (1) *	Leyla Gamsız (2)	Selçuk Hatun (1)
Ceyda Öncül Gerze (1)	Madonna (1)	Selda Bağcan (1)
Çin İmparatoriçesi (1) *	Makbule Hanım (1) *	Semiha Yankı (1)
I. Elizabeth (1) *	Margaret Thatcher (1)	Sertap Erener (1)
II. Elizabeth (1) *	Mariah Carey (1)	Sezen Aksu (1)
Emine Hanım (1)	Melek Reşit Hanım (1)	Simone de Beauvoir (1)
Fahrünnisa Zeid (2)	Meliha Ulaş (1) *	Sitti Hatun (1)
Fatma Aliye (1)	Melike Turan Melek (3)	Sophia Loren (1)
Fatma Bacı (1)	Meryem Ana (1) *	Şah Cihan Hatun (1)
Fatma Hanım (1)	Meryem Özacul (1)	Şefika Hanım (1)
Fatoş Beykal (1)	Mihri Hatun (1)	Şerife Bacı (1)
Füruzan (1)	Mihri Müşfik (2)	Şeyma Reisoğlu (1)
Füsun Önal (1)	Mihrimah Sultan (1)	Tansu Çiller (1) *
Galibe Hanım (1) *	Mihrişah Sultan (1)	Tavananna (1)
Gevher Nesibe (2) *	Missy Elliot (1)	Tayyar Rahmiye (1)
Gördesli Makbule (1)	Müfide Kadri (1)	Tercan Mama Hatun (1)
Gülbahar Hatun (1)	Münevver Saime (1)	Terken Hatun (1)
Hafsa Hatun (2)	Müzeyyen Senar (1)	Tijen Kardeş (1) *
Hale Asaf (2)	Naciye Hanım (1)	Türkan Şoray (1) *
Hale Tenger (1)	Nadide Akbay (1) *	Umay (1)
Halet Çambel (1)	Nakiye Elgün (1)	Yeliz (1)
Halide Edip Adıvar (2) *	Nakşidil Valide Sultan (1)	Victoria (2)
Handan Börütüçene (1)	Necla Kunalp (1) *	Vildan Tatlıgil (1)
Hatçepsut (1) *	Nefertiti (1) *	Zeynep Hatun (1)
Hera (1) *	Nefise Hatun (1)	Zeynep Süngü (1)
Hüma Hatun (1)	Nene Hatun (1) *	Zerrin Bölükbaşı (1)
Hürrem Sultan (2)	Neslihan Özmen (1) *	Zübeyde Hanım (1) *

Not: Tabloda (*) işareti olan kadın şahsiyetlerin ders kitaplarında görselleri yer almaktadır.

Tablo 4’te görüldüğü gibi 132 kadın şahsiyetten bazıları (Ayşe Bibi, Balacı Hatun, Bezmi Âlem Valide Sultan, Fahrünnisa Zeid, Gevher Nesibe, Hafsa Hatun, Hale Asaf, Halide Edip Adivar, Hürrem Sultan, Isabella, II. Katerina, Lady Montagu, Leyla Gamsız, Mihri Müşfik, Victoria) iki farklı ders kitabında yer almaktadır. Bu kadın şahsiyetlerden ders kitaplarında en sık yer verilen kişinin Melike Turan -Melek- (n=3) olduğu tespit edilmiştir (bkz. EK.1: ME; TİST; TKMT). Fakat Melike Turan hakkında bilgi verilmediği, yalnızca yaptırdığı şifahane hakkında bilgiye yer verildiği görülmektedir (Görsel 1). Üç farklı ders kitabında da Divriği Ulu Camii ve Şifahanesi hakkında bilgiye yer verildiği için isminin diğerlerine göre daha sık geçtiği söylenebilir.

Görsel 1.

Müze Eğitimi (MEB) Ders Kitabı (Müze ve Müzecilik; Müze Nedir?: Biliyor muydunuz? [s. 14])

Görsel 1’de de görüldüğü gibi bazı kadın şahsiyetlerin vakıf, cami, şifahane gibi eserler inşa ettirdikleri veya onlar adına inşa edilen eserlerin olduğu ders kitaplarına yansıdığı tespit edilmiştir. Ders kitaplarındaki bu kadın şahsiyetlerin (Bezmi Âlem Valide, Gevher Nesibe Hatun...) yardımseverliği ile ön plana çıksalar da kendileri hakkında yeterli bilgi verilmediği görülmektedir (bkz. EK.1: ST; TİST; TKMT).

Tarih ders kitapları içerisinde özellikle *Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük* ders kitabında biyografi başlığı altında bazı şahsiyetlere yer verildiği saptanmıştır. Bu biyografilerden dokuzu erkek şahsiyete (Mustafa Ertuğrul Aker, Cevat Çobanlı, A. Fuat Cebesoy, Kazım Karabekir, Rıfat Börekçi, Sütçü İmam, Bekir Sami Kunduh, Fevzi Çakmak, Cengiz Topel), ikisi ise kadın şahsiyete (Halide Edip, Kara Fatma) aittir (Görsel 2).

Görsel 2.

12. Sınıf Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük (MEB) Ders Kitabı (Biyografi: Halide Edip Adıvar [s. 59], Fatma Seher Erden [s. 60]).

Görsel 2’de görüldüğü üzere Millî Mücadele döneminde Halide Edip Adıvar ve Fatma Seher Erden’in biyografisine yer verilmiştir. Ancak kadın şahsiyetlerle ilgili verilen bilgilerin yetersiz olduğu görülmektedir. Örneğin, Halide Edip, Millî Mücadele döneminde mitinglerde yaptığı konuşmaları ve hatipliği ile öne çıkmaktadır. Fakat biyografisinde bu özelliğine değinilmemektedir.

Seçmeli *Türk Kültür ve Medeniyet Tarihi* ders kitabında da biyografi başlığı altında 13 erkek şahsiyete yer verilirken hiçbir kadın şahsiyetin biyografisi bulunmamaktadır. Ancak kadın şahsiyetler, I. Murat, Fatih Sultan Mehmet, II. Mahmut ve Kanuni Sultan Süleyman gibi padişahların biyografilerinde “annesi” olarak geçmektedir. Nilüfer Hatun (s. 37), I. Murat’ın biyografisinde (Görsel-3); Hüma Hatun (s. 38), Fatih Sultan Mehmet’in biyografisinde; Nakşidil Valide Sultan (s. 45), II. Mahmut’un biyografisinde; Hafsa Hatun (s. 50), Kanuni Sultan Süleyman’ın biyografisinde yer almaktadır. Ayrıca kadın şahsiyetlerden Arıkan, “Atilla’nın hatunu” (s. 73); Fatma Bacı, “Ahi Evran’ın eşi” (s. 78); Fatma Aliye, “Cevdet Paşa’nın kızı” (s. 94); Kaya Sultan, “IV. Murat’ın kızı” (s. 18) olarak tanımlanmaktadır.

/BİYOGRAFI

Görsel 1.21: Sultan I. Murat, Kostantin Kapıdağlı, Topkapı Sarayı Müzesi

Sultan I. Murat (1326-1389)

Sultan I. Murat, 1326 yılında Bursa'da doğmuştur. Babası Sultan Orhan Gazi, annesi Nilüfer Hatun'dur. Eğitimini Bursa'daki medreselerde tamamlamıştır. Gayet nazik, sevimli ve çok halim selim bir insan olan I. Murat, sade giyinmiş, âlimlerle sanatkârlara büyük hürmet göstermiş, fakir ve kimsesizlere şefkatli davranmıştır. Geleceği görebilen akıllı bir asker ve devlet adamı olan I. Murat, fethedilen yerlerdeki gayrimüslimlere iyi davrandığı için onların sevgisini ve takdirini kazanmıştır.

Onun döneminde, Rumeli ikinci vatan hâline gelmiş, Anadolu'da üstünlük Osmanlı'ya geçmiştir. Sultan I. Murat, I. Kosova Savaşı'ndan (1389) sonra savaş alanını gezerken bir Sırp askeri tarafından hançerlenerek şehit edilmiştir.

Görsel 3.

Türk Kültür ve Medeniyet Tarihi (MEB) Ders Kitabı (Biyografi: Sultan I. Murat [s. 36])

Bununla birlikte seçmeli *Sanat Tarihi* ders kitabında ressam, mimar, heykeltıraş, hattat ve müzehhep olmak üzere 48 erkek şahsiyet tanıtılırken kadın ressam örneklerinin tanıtılmadığı görülmektedir. Seçmeli *Uluslararası İlişkiler* ders kitabında sekiz erkek şahsiyet tanıtılırken hiçbir kadına yer verilmediği, seçmeli *İslam Bilim Tarihi* ders kitabında 100 erkek şahsiyetin tanıtıldığı, ancak kadın şahsiyetlere yer verilmediği saptanmıştır.

Tarih ders kitaplarında “annesi, kızı, kız kardeşi, eşi” şeklinde yer verilen kadınların dışındaki kadın şahsiyetlerin de yalnızca isim olarak geçtiği görülmektedir. Örneğin, seçmeli *Çağdaş Türk ve Dünya Tarihi* ders kitabında 1975'te ilk kez Eurovision Şarkı Yarışması'na katılan Semiha Yankı ve popüler müzikte öne çıkan isimler olarak Füsun Önal, Nilüfer, Yeliz, Sezen Aksu gibi isimlerin örnek verildiği tespit edilmiştir (s. 192). Bunun dışında kadın şahsiyetler hakkında bilgi yoktur.

İncelenen ortaöğretim Tarih ve Sosyal Bilimler ders kitaplarındaki bir diğer bulgu ise bazı cümlelerde “bilim adamı, iş adamı, devlet adamı, din adamı, ilim adamı” gibi erkek egemen söylemler içeren kelimeler bulunmasıdır (bkz. EK.1: ÇTDT: 26, 83, 194; TCİTA: 59, 61, 72; İBT: 54, 69, 129).

Sonuç ve Öneriler

Bu çalışma ortaöğretim Tarih ve Sosyal Bilimler alanındaki ders kitaplarında kadın şahsiyetlerin temsili konusunda birçok sorun olduğunu ortaya koymaktadır. İncelenen ders kitaplarındaki metinlerde-görsellerde yer alan kadın ve erkek şahsiyetlerin sayısında eşitsizlik söz konusudur. Erkek şahsiyetler, incelenen ders kitaplarında yer alan metinlerde-görsellerde sayısal olarak kadın şahsiyetlerden oldukça fazladır. Bu da kadın şahsiyetlerin kitaplarda yeterince temsil edilmediği kanaatini oluşturmaktadır. Cumhuriyet'in kuruluşundan günümüze kadarki ders

kitapları incelendiğinde de ders kitaplarında kadın şahsiyetlerin hak ettiği şekilde ve yeterince temsil edilmediği söylenebilir (Dökmen, 1995; Küçükler Kuşçu, 2014; Osmanoğlu ve Cantemur, 2020; Zor, 2008). Cumhuriyetin 100. yılına girmekte olduğumuz bu dönemde kadınların sosyal ve iş yaşamında eskiye göre çok daha fazla yer almasına ve görünür olmasına karşın kadın şahsiyetlerin ders kitaplarında erkeklere oranla çok düşük bir oranla yer alması dikkat çekicidir.

Türkiye'deki ders kitaplarında 2018-2019 eğitim-öğretim dönemiyle birlikte tamamına yakınında birtakım değişiklikler gerçekleşmiştir. Ancak olumlu yönde değişmesi beklenirken erkek şahsiyet kullanımının metin ve görsellerde arttığı (Aratemur Çimen ve Bayhan, 2019) ve mesleki rollerde eşitsizliklerin sürdüğü (Akay Şahin ve Açıkalın, 2021) vurgulanmaktadır. İncelenen güncel ortaöğretim Tarih ve Sosyal Bilimler ders kitaplarındaki toplumsal roller ve/veya mesleklerde de kadın şahsiyetlerin (n=28) erkek şahsiyetlere (n=114) göre daha az meslek grubunda temsil edildiği saptanmıştır. Bu durum pek çok meslekte kadın istihdam edilmesine rağmen ders kitaplarında kadın şahsiyetlerin yeterince meslekte temsil edilmediğini göstermektedir. Ayrıca tarihte yer alan kadın şahsiyetlerin bağımsız ve bireysel olarak sunulması yerine genellikle bir erkeğin yakını olarak tanımlandıkları görülmektedir. Köse (2015) de Tarih ders kitaplarını incelediğinde ekonomide, hayır faaliyetlerinde, savaşta, yönetimde ve sanatta kadınların eksikliğinin söz konusu olduğunu, tarihin erkeklerin tarihinden çok insanlığın tarihi olarak görülmesi gerektiğini savunmaktadır. Ancak hâlâ Tarih ders kitaplarındaki şahsiyetlerin sunumunda erkek şahsiyetlerin daha fazla tanıtıldığı, kadın şahsiyetlerin ise tarihte, sanatta, bilimde ve siyasette var olmasına rağmen ders kitaplarında daha az yer aldığı tespit edilmiştir.

Genel olarak ders kitaplarında kadın şahsiyetler erkek şahsiyetlere göre her alanda ikincil planda kalmaktadır (Bourdillion, 1996; Dilek, 2012). Tarih ders kitaplarında yeni modern devletle birlikte modern kadın imajı yaratılmaya çalışılsa da metinlerde kullanılan dilde de kadınların ikincil konumunun devam ettiği belirtilmektedir (Pamuk ve Muç, 2021). Dolayısıyla, Türkiye'deki ortaöğretim Tarih ve Sosyal Bilimler ders kitaplarında kadın şahsiyetlerin sayısal oranında, mesleki rollerinde veya temsil edilmesinde pek bir gelişme olmadığını söyleyebiliriz. Cumhuriyet'in kuruluşundan günümüze kadar kadınların toplumsal statüsünde pek çok değişimler yaşansa da ders kitaplarındaki kadınlar hala sınırlı ve ikincil konumda sunulmaktadır.

Nitekim, tarih, dünü anlayıp bugünü geliştirme ve geleceğin nasıl olacağını belirleme konusunda tek kaynak olarak nitelendirilmektedir. Bu nedenle de tarihin nedensellik ilkesine dayandırılarak araştırılması ve objektif verilerle ortaya konması gerekir (Uzun, 2006). Tarihte de tarihe yön veren, güçlü ve farklı alanlarda öncülük yapan pek çok önemli kadın şahsiyet bulunmaktadır. Buradan hareketle özellikle Tarih ders kitaplarındaki kadınların görünürlüğü

arttırılabilir ve tarihin öznesi rollerine daha fazla vurgu yapılabilir (Dere ve Ülker, 2022). Ayrıca ders kitaplarındaki başlıklarda kadın içeriğine daha fazla yer verilebilir (Pamuk ve Muç, 2021).

Bu değerlendirmeler ve araştırmamızdan elde edilen sonuçlar ışığında ders kitaplarındaki kadın şahsiyetlerin sayısının ve yer alma durumlarının geliştirilmesi için bazı önerilerde bulunulabilir:

İslamiyet öncesi uygarlıklarda kraliçe oldukça önemli bir konumda olmasına rağmen Tarih ders kitaplarında yardımcı konumda “kraliçe” olarak belirtilen Tavananna hakkında bilgi verilmemektedir. Bu nedenle uygarlıklar konusundaki metinler kadın tarihi açısından geliştirilebilir. Örneğin, *9. sınıf Tarih* ders kitabında “Hititler” başlığı altında kraliçe Puduhepa örneği verilebilir. Puduhepa, kendine verilen görev ve yetki açısından bir kralla eşit olması konusunda öncü bir nitelik taşımaktadır. Dünyanın bilinen ilk uluslararası antlaşması olan Kadeş Barış Antlaşması’nda da mührü bulunmaktadır (Özdemir, 2018). Aynı zamanda ders kitabında Sümerler konusunda “Yazının Gelişimi” başlığı altında Sümerlerde yaşamış olan ilk kadın şair Enheduanna örneği verilebilir. Enheduanna hem prenses hem de önemli bir mabedin baş rahibesidir. Enheduanna, baş rahibe olarak birçok din insanını yönetmekle kalmamış, Sümer tanrı ve mabetlerini öven birçok ilahi yazmıştır. Bu ilahilerin çeşitli şehir ve okulların kütüphanesine alındığı ve okutulduğu belirtilmektedir (Çığ, 2013).

Ders kitaplarında Osmanlı Devleti döneminde yaşamış olan kadın şahsiyetlerin kendi özgün kimlikleri yerine çoğunlukla anne, kız kardeş, eş olarak tanımlandıkları görülmektedir. Bu şekilde tanımlamak yerine bağımsız ve bireysel kadınlar olarak öne çıkarılabilir. *10. sınıf Tarih* ders kitabında “Harem” konusunda Harem’de etkili olmuş olan Mihrimah Sultan, Mahidevran Sultan, Hatice Turhan Sultan, Safiye Sultan, Valide Nurbanu, İsmihan Sultan ve Kösem Sultan gibi kadın şahsiyetlere yer verilebilir (İpşirli, 1997). Burada öğrencilerden bir kadın şahsiyeti seçip hayatı hakkında araştırma yapmalarını istenebilir. Örneğin, İpşirli (1997) padişahların çocuk yaşta tahta çıkmasından dolayı 1599-1656 yılları arasındaki dönemi “Valide Sultanlar Çağı” olarak adlandırmaktadır. Bu dönemde en etkili sultanlardan olan Mahpeyker Kösem Sultan’ın (1589-1651) Osmanlı tarihinde yaklaşık otuz yıl önemli roller üstlendiği ve liderlik özellikleriyle ön plana çıktığı bilinmektedir (Görgün Baran, 2016). Aynı zamanda seçmeli *Türk Kültür ve Medeniyet Tarihi* ders kitabındaki erkek şahsiyetlerin biyografilerinde yalnızca annesi olarak tanıtılan kadın şahsiyetler hakkında bilgi verilebilir. Örneğin, hayırseverlikleriyle ünlü Osmanlı sultanları arasında bilinen ilk Osmanlı sultanı, Nilüfer Hatun’dur. Nilüfer Hatun, Bursa’da imaret, türbe, cami ve adını taşıyan bir köprü yaptırmıştır. Yaptırdığı bu eserler bir geleneğin de başlangıcını oluşturmuştur. Güzelliğiyle ün saldıgı söylenen ve Valide Sultan namıyla ilk olarak

anılan Hafsa Hatun da Manisa'da cami, medrese, mektep, imaret, hamam ve darüşşifadan oluşan bir külliye yaptırmıştır. Bu külliyei yaşarken tamamlayamasa da İstanbul dışındaki valide külliyelerinin en büyüğü olduğu söylenmektedir. Bununla birlikte şifa kaynağı olarak nitelendirilen ve günümüzde hala devam eden mesir macunu geleneğini başlatmıştır. Nakşidil Valide Sultan da diğer Osmanlı sultanları gibi hayır işleriyle öne çıkan bir sultandır. Nakşidil adına İstanbul'da pek çok çeşme (Sultanahmet'teki Nakşi Kadın Çeşmesi, Üsküdar'daki Nakşidil Valide Sultan Çeşmesi) bulunmaktadır (Eraslan, 2011; Sakaoğlu, 2011).

11. sınıf *Tarih* ders kitabında “Osmanlı Devleti'nde Demokratikleşme Hareketleri” konusunda öğrencilerden Meşrutiyet döneminde etkili olan kadın şahsiyetlerin kurdukları dergiler ve dernekler hakkında bilgi toplamaları istenebilir. Bu dergi ve derneklerin önemi tartışılabilir. Örneğin, Ulviye Mevlan'ın kurduğu Osmanlı Müdafaa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti (1913) kadınların haklarını elde etmesi konusunda oldukça önemlidir. Bu derneğin 1921'de kadınlara seçme ve seçilme hakkı verilmesi konusunu gündeme getirdiği dile getirilmektedir (Mammadov, 2019). Bununla birlikte kadınların seslerini duyurabilmesi için etkili olan bazı dergiler *Demet* (1908), *Mehâsin* (1908), *Kadın* (1908), *Genç Kadın* (1908), *Kadınlar Dünyası* (1913), *Hanımlar Âlemi* (1914), *Osmanlı Kadınlar Âlemi* (1914), *Kadınlık* (1914), *Seyyâle* (1914), *Bilgi Yurdu Işığı* (1917) vs. örnek olarak sıralanabilir (Çakır, 2021; Kurnaz, 1996).

12. sınıf *Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük* ders kitabında bilinen Millî Mücadele kahramanlarının dışında öğrencilere yerel tarih ödevi verilerek kendi şehirlerinden veya bölgelerinden bir kadın şahsiyeti seçip araştırmaları istenebilir. Örneğin, Güney cephesinde etkin rol oynayan Maraş savunmasında Senem Ayşe, Tarsus savunmasında Adile Onbaşı ve Emine Hanım, Adana ve çevresinin savunmasında Kamacı Fatma, Tozkoparan Müfrezesinden Ulaşlı Hanım, Zeynep Hanım'ın hayatı; Batı cephesinde Aydın savunmasında Çete Ayşe, Şerife Ali Kübra ve Selanikli Ayşe Çavuş, Alaşehir'de Belkıs Hanım ve Millî Mücadelenin ilk kadın savaşçısı olarak tanımlanan Alaşehirli Ruhiye Hanım, İzmir savunmasında Mücahide Hanım'ın hayatı araştırılabilir (Baykal, 2019).

Seçmeli Türk Kültür ve Medeniyet Tarihi ders kitabında “Osmanlı'da Vakıf” konusunda kadın şahsiyetlerin inşa ettirdikleri eserler ve hayatları hakkında ayrıca bir bölüm oluşturulabilir. Örneğin, Kütahya'daki Yoncalı Ilıca Binası, Kirman'daki Kutlu Türkan Şifahanesi, Amasya'daki Hatuniye Ilıcası, Manisa'daki Ayşe Hafsa Sultan Şifahanesi, İstanbul'da Haseki Şifahanesi, Üsküdar'daki Toptaşı Bimarhanesi, İstanbul'daki Gureba Hastanesi kurucularının kadın olduğu öne sürülmektedir (Cunbur, 1987). Bununla birlikte “Osmanlı ve Batı Sanatının Etkileşimi”

konusunda Osmanlı toplumunda moda algısına örnek olarak saç modasına, kadife kumaş modasına ve aksesuarlarına (Sağlam Tekir, 2020) yer verilebilir.

Seçmeli *Sanat Tarihi* ve seçmeli *Türk İslam Sanat Tarihi* ders kitaplarında ressam, heykeltıraş, hattat, mimar vs. sanat dallarında öne çıkan kadın şahsiyetlerinde hayatı ve çalışmalarına yer verilebilir. Osmanlı'nın son dönemlerinde yaşamış olan ve Türkiye'nin ilk kadın ressamlarından sayılan Mihri Müşfik, Müfide Kadri, Celile Hikmet Hanım; Türkiye'nin ilk kazma ve oyma gravür sanatçılarından Aliye Berger, endüstri üretimini konu edinen ilk resamlardan Sabiha Rüştü Bozcalı, ilk heykeltıraşlardan Nermin Faruki, Sabiha Ziya Bengütaş (Şahmaran Can, 2016) biyografileri örnek olabilir.

Seçmeli *Türk İslam Sanat Tarihi*, seçmeli *Türk Kültür ve Medeniyet Tarihi* ve seçmeli *Müze Eğitimi* ders kitaplarında ismi geçen Melike Turan Melek veya Turan Melik hakkında bilgi verilebilir. Melike Turan Melek, Anadolu'nun imarına katkı sağlayan, servetinin büyük bölümünü darüşşifa yapımına harcayan ve kurduğu darüşşifa sayesinde vakıf kuran kadın eserleri sıralamasında tarihsellik, yapılma amacı ve işlevi, sanat değeri bakımından ilk sırada yer alan hayırsever bir Selçuklu kadınıdır (Demir, 2019; Sakaoglu, 2019). Turan Melek ve Ahmet Şah tarafından yapılan Divriği Ulu Cami ve Darüşşifası, Anadolu Selçuklu'da bitişik nizamda, bir kadın ile erkeğin birlikte yaptırdığı tek eser olarak belirtilmektedir. Ayrıca eserin üzerinde Turan Melek tarafından bu şifa yurdunun yapılması için emir verildiğinin yazması, saltanatının devamının dilenmesi, eserin sağ tarafında kadın başı, sol tarafında erkek başının bulunması dikkat çekmektedir (Özkul, 2020).

Seçmeli *Çağdaş Türk ve Dünya Tarihi* ders kitabında "Bilime Hizmet Eden Dört Türk Bilim İnsanı" başlığı altında verilen bilim insanlarının hepsi erkek olarak sunulmaktadır. Buna karşın Türk ve dünya tarihinde başarılı pek çok kadın bilim insanı bulunmaktadır. Bunlara örnek olarak Türkiye'de kız çocuklarının eğitimi ve cüzzamlı hastalar için çalışmalar yürüten Türkan Saylan, Türk Kanser Araştırma ve Savaş Kurumuna (1947) öncülük eden Fatma Perihan Çambel, sosyoloji alanında öncü Behice Boran, felsefe alanında öncü Bedia Akarsu, hukuk alanında öncü Nermin Abadan Unat, arkeoloji alanında öncü Ayşe Muhibbe Darga, genç bilim insanlarından matematik alanında Türkiye'de verilen ilk ödülü alan Bilge Demirköz, Harvard Üniversitesi Genç Akademi üyeliğine seçilen ilk Türk bilim insanı Canan Dağdeviren ve nicesi (Akbiyık, 2018; Naymansoy, 2010) verilebilir.

Seçmeli *Müze Eğitimi* ders kitabında Türkiye'de yer alan kadın müzeleri örnekleri verilebilir. Fiziksel olarak İzmir Kadın Müzesi (Öztürk ve Akay, 2017), Satıkadın Müzesi, Bedia

Akartürk Sanat Müzesi veya sanal müzeler olarak İstanbul Kadın Müzesi, Antalya Kadın Müzesi kullanılabilir. Bu müzelerde öğrenciler için etkinlik örnekleri hazırlanabilir.

Seçmeli *İslam Bilim Tarihi* ve seçmeli *Uluslararası İlişkiler* ders kitaplarında hiçbir kadına yer verilmediği görülmektedir. Üçok'un (2011) da belirttiği gibi Orta Çağ döneminde pek çok İslam kadını, farklı meslek gruplarında yer almıştır. Örneğin, İslam'da sanatkâr kadınlar arasında Bağdat bölgesinde yaşayan Şuhdetü'l Kâtibe adındaki kadın, hattatlığı ve kitabetiyle; 13. yüzyıl sonlarında yaşamış olan Lâle Hatun, tezhipleriyle öne çıkmıştır. Bâbürlüler döneminde yaşamış olan Mahım Enege adındaki kadın, başvezir yerine devlet yönetimini elinde bulundurmuştur. İran'da 34 yıl naiplik yapan Seyyide Hatun, Eyyubiler döneminde altı yıl naiplik yapan Dayfa Hatun, Ermensahlar-Ahlatşahlar döneminde naiplik yapan İnanç Hatun gibi pek çok İslam kadını da bulunmaktadır (Üçok, 2011). Ayrıca 10. yüzyılda Endülüs Emevîler döneminde yaşamış olan şair, matematik uzmanı, kütüphane uzmanı ve ilk kadın gezginlerden sayılan Kurtubalı Lübna; 10. yüzyılın ortalarında Hamdânîler döneminde yaşamış olan ve usturlabı geliştiren gökbilimci Meryem el-İcliyeye; 10. yüzyılın ikinci yarısında Bağdat'ta yaşamış olan ve matematiğin yanı sıra Arap edebiyatı, hadis ve içtihat gibi farklı alanlarda uzmanlaşan Sutayta el-Mehamili (Öztürk ve Özkan, 2021) ve 13. yüzyılda yaşamış olan müderris, tekke şeyhi ve kürsüde vaiz veren bir vaize olarak Fatma Bint-i Abbas (Çakır, 2021) öne çıkan kadınlardan yalnızca bazılarıdır. Bunun yanında günümüzde örnek olabilmesi adına ortaöğretim Tarih ve Sosyal Bilimler ders kitaplarında kendi ayakları üzerinde duran, güçlü, meslekleriyle öne çıkan, bilimde ve yönetimde görünür olan kadın şahsiyetlere yer verilmesi oldukça önemli olacaktır.

Tarih ders kitaplarında kadın şahsiyetlerin ismi verilmeden erkek şahsiyetle ilişkilendirilmesi yerine ismine de yer verilebilir. Örneğin, *10. sınıf Tarih* ders kitabında yalnızca "Çaka Bey'in kızı" olarak geçen kişinin güçlü bir Selçuklu kadını olan Ayşe Hatun olduğu vurgulanmaktadır. Ayşe Hatun, Türkiye Selçuklu içerisinde siyasi anlamda ilk aktif kişi ve Malatya'nın hakimiyetini alan ilk kadın olarak karşımıza çıkmaktadır (Ulukaya, 2021).

Genel olarak ders kitaplarında kullanılan dil konusunda daha hassas davranılmalıdır. Özellikle erkek egemen söylemler içeren ve kadını yok sayan kelimeler kullanmaktan kaçınılmalıdır. Bilim adamı, iş adamı, devlet adamı, din adamı, ilim adamı tarzında söylemler yerine bilim insanı, iş insanı, devlet insanı, din insanı, ilim insanı vs. kullanılmalıdır.

Sonuç olarak eğitimde önemli bir yeri olan ders kitaplarında kadın şahsiyetlerin hak ettiği şekilde ve yeterince temsil edilmediği görülmektedir. Bu çalışma ile gelecekteki ortaöğretim Tarih ve Sosyal Bilimler ders kitaplarında daha fazla kadın şahsiyete yer verilmesi konusundaki

farkındalığın artırılması beklenmektedir. Ayrıca farkındalığın artırılmasını geçmişte olduğu gibi, gelecekte de kadın ve erkek birlikte gerçekleştirecektir.

Yazarın Notu

Bu çalışma, 7-9 Eylül 2022 tarihleri arasında Çukurova Üniversitesinde düzenlenen VIII. Uluslararası Tarih Sempozyumu'nda sözlü bildiri olarak sunulmuştur. Türkiye Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu'na (Kanun No: 5846, Madde 4 ve 35) göre güzel sanat eserleri dahil çizim, karikatür, resim ve daha önce yayınlanmış fotoğraflarda olmak üzere, içeriği açıklamak amacıyla bilimsel bir eserde yeniden basılmasına izin verilmektedir.

Kaynakça

- Adaçay, F. R. (2018). Toplumsal cinsiyetin yaratılması ve sürdürülmesinde temel kurumların rolü. *Uluslararası İnsan Çalışmaları Dergisi*, 1(2), 345-363. <https://doi.org/10.35235/uicd.466986>.
- Akay Şahin, M., & Açıklan, M. (2021). Gender representation in elementary and middle school social studies textbooks in Turkey. *Journal of International Women's Studies*, 22(1) 417-445. <https://vc.bridgew.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=2382&context=jiws>.
- Akbıyık, N. (2018, 8 Nisan). Başarılı Türk bilim kadınları. *Teknoloji Haberleri*. <https://shiftdelete.net/basarili-turk-bilim-kadinlari>.
- Aktaş, Ö., & Özmen, A. (2014). Ortaöğretim öğrencilerinin görüşlerine göre kadın imajı. *Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 27, 76-94. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/sakaefd/issue/11232/134199>.
- Altan Arslan, Ş. (2000). *Ders kitaplarında cinsiyetçilik*. Ankara: T.C. Başbakanlık Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü.
- Aratemur Çimen, C., & Bayhan, S. (Eylül, 2019). *Değişen ders kitaplarında sekülerizm ve toplumsal cinsiyet eşitliği araştırması- II*. İstanbul: Karşılaştırmalı Eğitim Derneği. https://www.academia.edu/40488023/De%C4%9Fi%C5%9Fen_Ders_Kitaplar%C4%B1nda_Sek%C3%BClerizm_ve_Toplumsal_Cinsiyet_E%C5%9Fitli%C4%9Fi_Ara%C5%9Ft%C4%B1rmas%C4%B1_II.
- Baştürk, M. (2021). Ders kitaplarının tarihçesi (5. Basım). Ö. Demirel & K. Kiroğlu (Ed.), *Ders kitabı incelemesi* içinde (ss. 16-35). Ankara: Pegem Akademi.
- Baykal, Ö. (2019). *Fotoğraf üzerinden Millî Mücadele'de Türk kadını (1919-1922)* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara.

- Berktaş, F. (2018). *Tarihin cinsiyeti* (6. Basım). İstanbul: Metis Yayınları.
- Bora, A. (2012). Toplumsal cinsiyete dayalı ayrımcılık. K. Çayır & M. Ayan Ceyhan (Ed.), *Ayrımcılık: Çok boyutlu yaklaşımlar* içinde (ss. 175-187). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Bourdillon, H. (1996). *Teaching history*. London: Open University Press.
- Bowen, G. A. (2009). Document analysis as a qualitative research method. *Qualitative Research Journal*, 9(2), 27-40. <https://doi.org/10.3316/QRJ0902027>.
- Can, S. (2009). Tarih ders kitaplarında kadının görünen yüzü. *Sakarya Üniversitesi Uluslararası Disiplinlerarası Kadın Çalışmaları Kongresi*, 2, 300-311. https://www.academia.edu/31756773/TAR%C4%B0H_DERS_K%C4%B0TAPLARINDA_KADININ_G%C3%96R%C3%9CNEN_Y%C3%9CZ%C3%9C.pdf.
- Chiponda, A., & Wassermann, J. (2011). Women in History textbooks-What message does this send to the youth?. *Yesterday & Today*, 6, 13-25.
- Cunbur, M. (1987). Selçuklu ve Osmanlı devirlerinde kadınların kurdukları şifahaneler. *Erdem*, 3(8), 341-348. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/693684>.
- Çakır, S. (1996). Tarih içinde görünürlükten, kadınların tarihine: Türkiye'de kadın tarihi yazmak. S. Çakır & N. Akgökçe (Ed.), *Farklı feminizmler açısından kadın araştırmalarında yöntem* içinde (ss. 222-229). İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Çakır, S. (2011). Feminist tarih yazımı: Tarihin kadınlar için, kadınlar tarafından yeniden inşası. S. Sancar (Ed.), *21. Yüzyıla girerken Türkiye'de feminist çalışmalar*, Prof. Dr. Nermin Abadan Unat'a armağan içinde (ss. 505-533). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Çakır, S. (2021). *Osmanlı kadın hareketi* (6. Basım). İstanbul: Metis Yayınları.
- Çayır, K., & Alan, A. (2012). *Ders kitaplarında toplumsal cinsiyet: İyileşmeler, problemler, öneriler*. İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- Çığ, M. İ. (2013). *Uygarlığın kökenleri Sümerliler-1: Tarihte ilk edebi eserlerden seçmeler* (6. Basım). İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Demir, A. (2019). Selçuklu dönemi vakıflarında kadınların yeri: Divriği Ulu Câmii ve Dârüşşifası örneği. F. Başar (Ed.), *Vakıf kuran kadınlar* içinde (ss. 85-102). Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları.

- Demircioğlu, E. (2014). *10. ve 11. sınıf Tarih ders kitaplarında yer alan görseller ve metinlerde toplumsal cinsiyet temsiliyle ilgili tarih öğretmenlerinin görüşleri: Trabzon örneği* (Yayımlanmamış doktora tezi). Atatürk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Erzurum.
- Demirel, Ö., & Kıroğlu, K. (2019). Ders kitaplarına genel bakış: Eğitim ve ders kitabı. Ö. Demirel & K. Kıroğlu (Ed.), *Ders kitabı incelemesi* (3. Basım) içinde (ss. 1-11). Ankara: Pegem Akademi.
- Dere, İ., & Ülker, A. B. (2022). Lise Tarih ders kitaplarında tarihi şahsiyetler. *Gazi University Journal of Gazi Educational Faculty (GUJGEF)*, 42(1), 921-956. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1726072>.
- Dilek, G. (2012). *Tarih öğretiminde toplumsal cinsiyet: 6. sınıf öğrencilerinin perspektifinden tarihsel süreçte kadın hakları ve kadın imgesi* (Yayımlanmamış doktora tezi). Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Doğan, N. (1994). *Ders kitapları ve sosyalleşme (1876-1918)*. İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Doğanay, G., & Çopur, Z. (2021). İlkokul Hayat Bilgisi ders kitaplarında işlenen aile içi rollerin toplumsal cinsiyet eşitliği açısından değerlendirilmesi. *Aydın İnsan ve Toplum Dergisi*, 7(1), 57-73. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/aitdergi/issue/62850/690739>.
- Dökmen, Z. (1995). İlkokul ders kitaplarının cinsiyet rolleri açısından incelenmesi. *Psikiyatri Psikoloji Psikofarmakoloji (3P) Dergisi*, 3(2), 38-44. <http://psikiyatridizini.net/viewarticle.aspx?articleid=19418>.
- Dökmen, Z. Y. (2019). *Toplumsal cinsiyet: Sosyal psikolojik açıklamalar* (10. Basım). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Duby, G., & Perrot, M. (2005). Kadınların tarihini yazmak. A. Fethi (Çev.). H. Akdemir (Ed.), *Kadınların tarihi: Ana tanrıçalardan Hıristiyan azizelere-I* içinde (ss. 9-22). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Eraslan, S. (2011). *Kadın sultanlar: Kadın, rüya, devlet*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Esen, Y., & Bağlı, M. T. (2002). İlköğretim ders kitaplarındaki kadın ve erkek resimlerine ilişkin bir inceleme. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 35(1), 143-154. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/509271>.
- Görgün Baran, A. (2016). A woman leader in Ottoman history: Kösem Sultan (1589-1651). In Ş. Ş. Erçetin (Ed.), *Woman leaders in chaotic environments: Examinations of leadership using complexity theory* (ss. 71-86). Springer, Cham. Doi:10.1007/978-3-319-44758-2_7.

- Gümüšoğlu, F. (2008). Ders kitaplarında toplumsal cinsiyet. *Tematik Yazılar, Toplum ve Demokrasi*, 2(4), 39-50.
https://www.academia.edu/29737935/Ders_Kitaplar%C4%B1nda_Toplumsal_Cinsiyet_Firde_vs_G%C3%BCm%C3%BC%C5%9Fo%C4%9Flu.
- Güneş, Ö. (2008). Ders kitaplarında toplumsal cinsiyet ayrımı (1990-2006). *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 19(2), 81-95. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/tsh/issue/48527/615869>.
- Güvenli, G., & Uğur Tanrıöver, H. (2009). Ders kitaplarında toplumsal cinsiyet. G. Tüzün (Ed.), *Ders kitaplarında insan hakları II: Tarama sonuçları içinde* (ss. 94-114). İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.
- Helvacıoğlu Gümüšoğlu, F. (1994). *1928'den 1994'e ders kitaplarında cinsiyetçilik* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- İpşirli, M. (1997). Harem. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (16), 135-138.
<https://cdn.islamansiklopedisi.org.tr/dosya/16/C16016162.pdf>.
- Karaböcek, C. (2021). Tarih nedir? Tarihçi ne yapar? Kısa bir soruşturma. A. İbişi Temelli, C. Ergün, & A. Bıçak (Ed.), *Tarih düşüncesi yazıları içinde* (ss. 122-129). Tarih Düşüncesi Çalıştayı, İstanbul.
- Karakuş, N., & Çoksever, P. (2019). Değerler eğitiminde rol model olarak kadın kahramanlar. *Eğitim ve İnsani Bilimler Dergisi*, 10(20), 46-62.
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/eibd/issue/51497/668334>.
- Kırbaşoğlu Kılıç, L., & Eyüp, B. (2011). İlköğretim Türkçe ders kitaplarında ortaya çıkan toplumsal cinsiyet rolleri üzerine bir inceleme. *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 2(3), 129-148. <https://dergipark.org.tr/en/pub/odusobiad/issue/27567/290052>.
- Köse, M. (2011). *Tarih öğretiminde kadın imajının yeniden inşası* (Yayımlanmamış doktora tezi). Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Köse, M. (2015). *Tarih öğretiminde kadın imajının yeniden inşası*. Ankara: Birleşik Yayıncılık.
- Kurnaz, Ş. (1996). *II. Meşrutiyet döneminde Türk kadını*. İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Küçükler Kuşçu, N. (2014). Toplumsal cinsiyet ve edebiyat öğretimi: Ortaöğretim Türk Edebiyatı ders kitaplarında kadın yazarlar. *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*, 3(2), 195-202.
<http://www.jret.org/FileUpload/ks281142/File/22.kuscu.pdf>.

- Külahçı, Ş. G. (1989). Ders kitaplarında bir başka boyut. *Eğitim ve Bilim*, 13(71), 3-7. <http://egitimvebilim.ted.org.tr/index.php/EB/article/view/5810/1934>.
- Mammadov, V. (2019). Türk siyasi konumda kadının yeri. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12(63), 660-672. Doi:10.17719/jisr.2019.3263.
- Metin, E. (2017). *Tarih nedir? Niçin tarih öğretilmelidir?* http://websitem.karatekin.edu.tr/user_files/dosyalar/13844d01d85a85bed47338e396b2aa3d/Tarih%20Nedir.pdf.
- Naymansoy, G. (2010). Türk bilim kadınları ve bilime katkıları. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(1), 203-232. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/223544>.
- Osmanoğlu, A. E., & Cantemür, H. (2020). Sosyal Bilgiler ders kitaplarında şahsiyetler. *EKEV Akademi Dergisi*, 24(82), 1-22. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/sosekev/issue/72040/1158399>
- Özdemir, G. (2018). *Kraliçe Puduhepa'nın Hitit Devleti'ne siyasi ve sosyal etkileri* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyon.
- Özkan, R. (2013). İlköğretim ders kitaplarında kadın figürü. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 6(5), 617-631. <http://dx.doi.org/10.9761/JASSS1567>.
- Özkul, K. (2020). Sivas Divriği Ulu Cami ve Darüşşifası bezemeleri. *Uluslararası İdil-Ural ve Türkistan Araştırmaları Dergisi (IJVUTS)*, 2(3), 56-81. <https://dergipark.org.tr/en/pub/ijvuts/issue/52763/661308>.
- Özmeriç Taştekin, G. (2019). *İlkokul ders kitaplarında toplumsal cinsiyet temsilleri: Nicel bir içerik çözümlemesi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Öztürk, A. A., & Akay, M. (2017). Geçmişten günümüze Türk kadınları: İzmir Kadın Müzesi. *İzmir Araştırmaları Dergisi Prof. Dr. Serap Yılmaz Özel Sayısı*, 3(7), 147-168. https://www.academia.edu/37025389/%C4%B0zmir_Arastirmalari_Dergisi_7_Sayi.
- Öztürk, E., & Özkan, A. R. (2021). İslam tarihinde bilim ve kadın. T. Erdoğan & M. F. Sansar (Ed.), *İnsan ve toplum bilimlerinde akademik çalışmalar içinde* (ss. 171-185). Fransa: Livre de Lyon.
- Pamuk, A., & Muç, K. (2021). Women's gender roles in History textbooks in Turkey. *International Journal of Psychology and Educational Studies*, 8(2), 133-147. <https://dx.doi.org/10.52380/ijpes.2021.8.2.391>.

- Sağlam Tekir, H. (2020). Modernleşen Osmanlı toplumunda süs ve moda üzerine bir inceleme. *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 69, 555-575. <http://dx.doi.org/10.14222/Turkiyat4406>.
- Sakaoğlu, N. (2011). *Bu mülkün kadın sultanları: Vâlide sultanlar, hâfunlar, hasekiler, kadınefendiler, sultanefendiler* (3. Basım). İstanbul: Oğlak Bilimsel Kitaplar.
- Sakaoğlu, N. (2019). Kadın vâkıfın görkemli mirası Melike ve dârüşşifası. F. Başar (Ed.), *Vakıf kuran kadınlar* içinde (ss. 103-112). Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Sissa, G. (2005). Platon ve Aristoteles'in cinsiyet felsefeleri. A. Fethi (Çev.). H. Akdemir (Ed.), *Kadınların tarihi: Ana tanrıçalardan Hıristiyan azizelere-I* içinde (ss. 66-98). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Sönmez, K., & Dikmenli, Y. (2021). İlkokul Sosyal Bilgiler ders kitabının toplumsal cinsiyet açısından incelenmesi. *Cumhuriyet Uluslararası Eğitim Dergisi*, 10(1), 434-458. <https://doi.org/10.30703/cije.732000>.
- Şahmaran Can, G. (2016). Tanzimat'tan Cumhuriyet dönemi Türkiye'sine öne çıkan kadın sanatçılar. *İdil Dergisi*, 5(23), 1017-1036. <https://www.idildergisi.com/makale/pdf/1465814536.pdf>.
- Şimşek Laçın, C. (2011). Fen ve Teknoloji dersi öğretim programı ve kitaplarında Türk-İslam bilginlerine yer verilme durumu. *Journal of Turkish Science Education*, 8(4), 154-168. <https://search.trdizin.gov.tr/yayin/detay/131059/>.
- Tezer Asan, H. (2010). Ders kitaplarında cinsiyetçilik ve öğretmenlerin cinsiyetçilik algılarının saptanması. *Fe Dergi: Feminist Eleştiri*, 2(2), 65-74. <https://cins.ankara.edu.tr/derskitap.html>.
- Tietz, W. M. (2007). Women and men in Accounting textbook: Exploring the hidden curriculum. *Issues in Accounting Education*, 22(3), 459-480. <https://doi.org/10.2308/iace.2007.22.3.459>.
- Uğur Tanrıöver, H. (2003). Ders kitaplarında cinsiyet ayrımcılığı. B. Çotuksöken, A. Erzan, & O. Silier (Ed.), *Ders kitaplarında insan hakları: Tarama sonuçları* içinde (ss. 106-122). İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.
- Ulukaya, H. (2021, 14 Şubat). Güçlü bir Selçuklu kadını örneği: Ayşe Hatun. *Anadolu Tarih*. <https://anadolutarih.com/guclu-bir-selcuklu-kadini-ornegi-ayse-hatun/>.
- Uzun, H. (2006). Tarih bilimi ve tarihte nedensellik. *Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi*, 7(1), 1-13. <https://app.trdizin.gov.tr/makale/TmpRNE9EWTI/tarih-bilimi-ve-tarihte-nedensellik>.

- Üçok, B. (2011). *İslam devletlerinde Türk Naibeler ve kadın hükümdarlar* (3. Basım). İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Wiesner-Hanks, M. E. (2020). *Tarihte toplumsal cinsiyet* (2. Basım). M. Çıyan Şenerdi (Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Woolf, V. (2020). *Kendine ait bir oda*. D. Körpe (Çev.). İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi.
- Yaraman, A. (2001). *Resmi tarihten kadın tarihine: Elinin hamuruyla özgürlük*. İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2021). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri* (12. Basım). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yıldız, C., Göl, R., & Hacısalihoğlu Karadeniz, M. (2016). Matematik dersi öğretim programlarında kadın Matematikçilere yer verilme durumunun incelenmesi. *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(14), 191-214. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ksbd/issue/24641/296575>.
- Yıldız, C., Hacısalihoğlu Karadeniz, M., & Göl, R. (2015). The usage of the biographies of Mathematicians in elementary and secondary Mathematics textbooks. *VI. European conference on social and behavioral sciences*, İzmir.
- Yıldız, M. (2013). İlkokul ve ortaokul Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi kitapları görsellerinin toplumsal cinsiyet açısından incelenmesi. *Dini Araştırmalar*, 16(42), 143-165. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/da/issue/4479/61742>.
- Zihnioglu, Y. (2003). *Kadinsız İnkılap: Nezihe Muhiddin, Kadınlar Halk Fırkası, Kadınlar Birliği*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Zor, A. (2008). *Geçmişten günümüze Türk kadını ve bunların ilköğretim 4. ve 5. sınıf Sosyal Bilgiler ders kitaplarına yansımaları* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Ekler

Ek.1: İncelenen Ortaöğretim Tarih ve Sosyal Bilimler Alanındaki Ders Kitapları

Araştırmada incelenen ders kitaplarının kaynakça listesi aşağıda sunulmuş olup, ders kitaplarının başlıklarına uygun olarak kısaltılmıştır. Bu kısaltmalar, köşeli parantez içerisinde belirtilmiştir.

Alemdar, E., & Keleş, S. (t.y.). [ÇTDT]. *Ortaöğretim Çağdaş Türk ve Dünya Tarihi ders kitabı*. Ankara: T.C. Millî Eğitim Bakanlığı.

- Bayrak, B. (2021). [DİH]. *Ortaöğretim Demokrasi ve İnsan Hakları ders kitabı*. Ankara: Ata Yayıncılık.
- Çevik, A., Koç, G., & Şerbetçi, K. (t.y.). [TCİTA]. *Ortaöğretim Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük 12 ders kitabı*. Ankara: T.C. Millî Eğitim Bakanlığı.
- Doğan, M., & Sölpük, R. (2021). [ME]. *Ortaöğretim Güzel Sanatlar Lisesi Müze Eğitimi 12 ders kitabı*. Ankara: T.C. Millî Eğitim Bakanlığı.
- Karacan, A., Şele, M. F., & Söyleyici, V. (2021a). [ST]. *Ortaöğretim Sanat Tarihi ders kitabı*. Ankara: T.C. Millî Eğitim Bakanlığı.
- Karacan, A., Şele, M. F., & Söyleyici, V. (2021b). [TİST]. *Ortaöğretim Güzel Sanatlar Lisesi Türk İslam Sanatı Tarihi 11 ders kitabı*. Ankara: T.C. Millî Eğitim Bakanlığı.
- Palaz, A., & Özdoğan, Ü. (2021). . [YB]. *Ortaöğretim Yönetim Bilimi dersi*. Ankara: T.C. Millî Eğitim Bakanlığı
- Sever, A., Sağdıç, D., Söyleyici, V., & Okur, Y. (2021). [İBT]. *Ortaöğretim İslam Bilim Tarihi ders kitabı*. Ankara: T.C. Millî Eğitim Bakanlığı.
- Şahin, I., Muslu, S., Recep, S., & Araz, Z. (t.y.). [Uİ]. *Ortaöğretim Uluslararası İlişkiler ders kitabı*. Ankara: T.C. Millî Eğitim Bakanlığı.
- Yılmaz, D., Duran, H., & Köse, İ. (t.y.). [TKMT]. *Ortaöğretim Türk Kültür ve Medeniyet Tarihi ders kitabı*. Ankara: T.C. Millî Eğitim Bakanlığı.
- Yüksel, E., Kapar, M. A., Bağcı, Ö., Bildik, F., Şahin, K., Şafak, L., Ardıç, M., & Yıldız, S. (2021a). [Tarih 9]. *Ortaöğretim Tarih 9 ders kitabı*. Ankara: T.C. Millî Eğitim Bakanlığı.
- Yüksek, E., Kapar, M. A., Bağcı, Ö., Bildik, F., Şahin, K., Şafak, L., Ardıç, M., & Yıldız, S. (2021b). [Tarih 10]. *Ortaöğretim Tarih 10 ders kitabı*. Ankara: T.C. Millî Eğitim Bakanlığı.
- Yüksek, E., Kapar, M. A., Bağcı, Ö., Bildik, F., Şahin, K., Şafak, L., Ardıç, M., Yıldız, S., & Ardıç, Y. (t.y.). [Tarih 11]. *Ortaöğretim Tarih 11 ders kitabı*. Ankara: T.C. Millî Eğitim Bakanlığı.